

ХАРИК
Тетяна Богданівна,
аспірант кафедри агрохімії та
грунтознавства
ДВНЗ Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника
Інститут природничих наук
(м. Івано-Франківськ)

**ВНЕСОК ДУБЛЯНСЬКОЇ РІЛЬНИЧОЇ ШКОЛИ (АКАДЕМІЇ)
У РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ
І ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
(СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Простежено зародження сільськогосподарської науки і галузевої дослідної справи в Східній Галичині середина ХІХ – початок ХХ ст. на прикладі Дублянської рільничої школи (академії). З'ясовано, що діяльність навчального закладу була спрямована на виховання та формування спеціалістів широкого профілю, які без проблем могли б створювати нові поміщицькі господарства й покращувати та удосконалювати вже існуючі. Зауважено, що в 1876 р., після надання школі статусу вищої, вона стала не тільки освітньою, а й науково-дослідною установою з власною мережею лабораторій, музеїв, дослідних станцій та полів, навчальним господарством, ботанічним садом.

Ключові слова: *сільське господарство, сільськогосподарська наука, наукові дослідження, сільськогосподарська дослідна справа, наукові праці, Дублянська рільнича школа, Східна Галичина.*

Прослежено зарождение сельскохозяйственной науки и отраслевого исследовательского дела в восточной Галичине середина ХІХ – начало ХХ в. на примере Дублянской полеводческой школы (академии). Выяснено, что деятельность учебного заведения была направлена на воспитание и формирование специалистов широкого профиля, которые без проблем могли бы создавать новые помещичьи хозяйства, улучшать и совершенствовать уже существующие. Прослежено, что в 1876 г. после предоставления школе статуса высшей, она стала не только образовательным, но и научно-исследовательским учреждением с собственной сетью лабораторий, музеев, исследовательских станций и полей, учебным хозяйством, ботаническим садом.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственная наука, научные исследования, сельскохозяйственное опытное дело, научные работы, Дублянская полеводческая школа (академия), восточная Галичина.

Traced the origin of agricultural science and research sector affairs in eastern Galicia mid XIX – early XX century by the example Dublyany tillage School (Academy). It was found that the activity of the institution aimed at education specialists and a wide profile formation that could with no problems create new landlord economy and improve existing ones. Notes that in 1876 the school was not only educational, but also research institution with its own network of laboratories, museums, research stations and field, educational farm, botanical garden.

Keywords: agriculture, agricultural science, research, agricultural research affairs, scientific papers, Dublyany tillage school (Academy), eastern Galicia.

За сучасних умов сільське господарство України потребує реформування. Будь-яка галузь вдало розвивається в тісному взаємозв'язку з історією її виникнення та розвитку. Саме тому, для успішного майбутнього потрібно згадати і перейняти досвід попередників.

Особливу зацікавленість викликають зміни у соціально-економічному та культурному житті Галичини, що відбувалися внаслідок перебування її під владою різних держав та масштабних реформ.

Бурхливий розвиток галицьких територій, поступова трансформація економіки до утвердження капіталістичних відносин в усіх її сферах, зміни у внутрішній політиці, освіті й науці, спонукало до пошуку нових шляхів покращення свого господарювання.

У досліджуваний період українською аграрною наукою накопичено не лише цінний практичний досвід, а й досягнуто значних теоретичних успіхів світового рівня. Гідне місце серед здобутків науковців сільськогосподарського профілю та установ, які вони репрезентували, належить напрацюванням вчених Східної Галичини. Однак належної оцінки їхні досягнення досі не здобули.

Наукові дослідження розвитку сільськогосподарської науки та дослідної справи в Галичині не були систематичними, хоча окремі автори певною мірою висвітлюють деякі питання [26].

У більшості публікацій характеризується стан сільського господарства в певний період розвитку суспільства або історія навчальних закладів аграрного профілю [3, 5, 6, 7, 10, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24].

Сучасні вітчизняні вчені прагнуть виокремити із загальноімперського контексту українську складову. Новий концептуальний підхід щодо вивчення історії вітчизняної галузевої дослідної справи започатковано та системно здійснюється на базі Інституту Історії аграрної науки, освіти і техніки, очолюваного член-кореспондентом НААН В. А. Вергуновим, який розробив загальну концепцію розвитку вітчизняної галузевої науки та освіти [2].

На сьогодні в науковий обіг уже введені розробки про окремі установи Харківської (Глоба О.Ф.), Київської (Завальнюк О.О., Костюк М.В., Хоменко Т.В.), Полтавської губерній (Коваленко Н.П., Михайлюк О.І., Сайко О.В.), Поділля (Корзун О.В.) і Південно-Західного краю (Чайка Н.Г.), Сумщини (Комликова Г.І.) та інші [4, 8, 9, 11, 12, 15, 21, 27].

Проте процеси, що відбувалися в освітньому просторі та як вони вплинули на розвиток аграрної науки і галузевої дослідної справи Галичини під владою Австро-Угорщини та Польщі залишаються маловивченими та недостатньо висвітленими.

Метою статті є дослідження досягнень сільськогосподарської науки Дублянської рільничої школи (академії) середини ХІХ – початку ХХ ст. та простежити зародження галузевої дослідної справи в Галичині.

Важливо зазначити, що сільськогосподарська наука на початку ХІХ ст. не була сформована, систематизована та узагальнена. Хоча про її зародження, розвиток та популяризацію свідчить лист від 10 серпня 1810р. галицького краєвого губернаторства у Львові академічному сенатові Львівського університету, в якому йдеться про створення при львівському ліцеї, а також при гімназіях у Станіславові, Тарнові, Бережанах і Самборі груп слухачів для вивчення сільськогосподарських наук [1, с. 81].

Скасування панщини в Австрії 1848 р. стало переломним моментом у розвитку сільського господарства Галичини та прискорило розвиток ринкових

відносин. Землеробство мало екстенсивний характер, по всій території краю переважала трипільна система землеробства. Тогочасна галузева наука перебувала в зародковому стані, нагромаджувалися емпіричні знання і факти.

Поштовхом до нових наукових пошуків та покращення господарювання послужило розповсюдження та акліматизація на полях регіону нових сільськогосподарських культур [13, с. 8].

Новим періодом стала організація Галицьким господарським товариством в 1856 р. Рільничої школи в Дублянах, потім Вищої рільничої школи (1876–1901 рр.) та Академії рільництва (1901–1919 рр.), яка стала осередком сільськогосподарської науки та дослідної справи. Основною метою школи була підготовка відповідних фахівців для розширення і створення нових господарств в Галичині, діяльність яких базувалася б на науковому підході до ведення господарювання, а саме: раціональному вивченні законів природи, проведенні дослідів та експериментів, які б удосконалювали сільськогосподарське виробництво.

Варто зазначити, що рільнична школа перебувала в повному адміністративному підпорядкуванні Галицького господарського товариства. Навчання було платне, але здібні учні могли претендувати на стипендію. Фінансове становище школи було досить скрутним, але вжиті заходи щодо поліпшення його стану дали позитивні результати: покращилася якість навчального процесу, удосконалилася навчальна та наукова база. Чотирьох найкращих учнів коштом спонсорів відрядили до престижних тоді сільськогосподарських закладів Західної Європи. Одними із меценатів були Леон Сапега та Казимир Красицький [14, с. 5].

Спершу дослідження в Дублянах мали науково-методичний характер. Варто зазначити, що навчальні плани та програми для підготовки спеціалістів складалися з узагальнених матеріалів позитивного досвіду окремих господарств, ознайомленням із європейським досвідом (практика), пошуків причинно-наслідкових зв'язків у веденні господарства. Будівництво нових навчальних та наукових приміщень, відкриття дослідних станцій та

лабораторій, розробка дослідних полів, а також якісна підготовка і збільшення чисельності наукових кадрів дали змогу розпочати широку і плідну наукову діяльність [14].

Одержані результати наукових студій обговорювали на «наукових діалогах» (прототип наукових конференцій). Наукові праці видавали окремими брошурами, друкували в спеціалізованих та широкопрофільних виданнях Європи. Саме так були видані підручники з різних предметів, авторами яких є видатні професори академії в Дублянах, не лише сільськогосподарського спрямування, а й суміжних наук.

В 1863 р. у Ставропігіївському інституті у Львові видано одну із перших наукових праць викладачів «Басейн Львова. Підсумки до геогнозії та палеонтології Східної Галичини», автором якої є професор мінералогії С. Плахетка (німецькою мовою). А в 1869 р. професор Юліуш Ау видав працю про використання добрив у приватному сільськогосподарському виробництві.

З метою підвищення рівня сільськогосподарської освіти на селі в 1866 р. було організовано курси для вчителів сільських шкіл, які повинні застосовувати набуті знання для пошуку прогресивніших методів ведення сільськогосподарського виробництва на місцях.

Згодом Галицький сейм, який на той час взяв під свою опіку рільничу школу, який вніс суттєві зміни в її діяльність: мовою викладання стала лише польська; школа перейшла в підпорядкування Крайового відділу Галицького намісництва; виділялися кошти на утримання закладу (5 тисяч золотих ринських щорічно). З ініціативи Галицького уряду, у 1868 р. було прийнято новий «Органічний статут школи сільського господарства в Дублянах», в якому сказано, що її метою є вишкіл кваліфікованих власників або управителів маєтків із наданням слухачам змоги не лише здобути професійні знання, а й опанувати методи самостійного навчання та фахового розвитку. Галицький уряд надавав фінансове забезпечення, а кадрову політику та контроль навчального процесу проводила кураторська група.

Складно визначити, який статус мала Рільнична школа в Дублянах у цей період, адже в середині XIX ст. повноцінними вищими навчальними закладами вважалися університети. Тому вона була радше середнім професійним комплексом із деякими ознаками вищої школи.

Зважаючи на низьку продуктивність і збитковість великих поміщицьких і дрібних селянських господарств, гостро постала необхідність здійснювати сільськогосподарську політику на основі наукового прогнозування.

Одним із реформаторів сільськогосподарської освіти був Юліуш Ау – професор і директор Вищої рільничої школи в Дублянах. З погляду практичної підготовки спеціаліста передбачалося: вміти оцінити матеріал, з яким він працює, тобто землю, насіння, органічні та мінеральні добрива, технічні засоби виробництва; знати наявні та вміти опанувати нові сільськогосподарські машини, бути, в разі потреби, інструктором у цій царині знань для підлеглих; вміти для конкретних умов розрахувати потребу в коштах і робочих руках на виконання тих чи інших робіт, оцінити результати господарської діяльності за означений період; швидко і несхибно знаходити у спеціальній літературі інформацію про досягнення аграрної науки, вміти їх оцінити і використати в конкретних умовах господарства. Базою для оволодіння цими знаннями мали стати науково-дослідні лабораторії, музеї, станції, дослідні поля, шкільне господарство, наукові дискусії.

На виконання ухвали крайового Галицького сейму від 8 квітня 1876 р. у січні 1879 року дирекція школи спільно із професорською громадою розробили нові проекти таких документів: докладного навчального плану, правил складання іспитів і одержання свідоцтв, правил внутрішнього розпорядку для учнів, інструкції для викладачів та інших працівників школи.

Після кількаразового доопрацювання ці документи в лютому 1880 р. затвердив Галицький сейм, а згодом – Міністерство сільського господарства у Відні. З початком 1880–1881 навчального року ці документи, оформлені як статут школи, були прийняті до виконання.

Так Рільнича школа у Дублянах, потрапивши під юрисдикцію уряду Галицького краю, була докорінно реорганізована і стала вищим сільськогосподарським навчальним закладом у повному розумінні цього слова. Вжиті реформаторські заходи стали першим каменем у фундаменті, який уможливив подальший розвиток фактично нової навчальної та наукової установи [14, с. 20].

Створення навчальної бази в Дублянах сприяло організації та проведенню різноманітних шкіл та курсів. З 1879 до 1886 р. діяли курси підготовки молодшого технічного персоналу для проведення меліораційних робіт. З 1881 р. започатковано підготовку робітників горілчаної промисловості.

Контрольно-насіннева станція при рільничій школі розпочала свою діяльність 1884 р., а вже з 1887 р. запрацювала на повну силу.

Метеорологічна станція проводила систематичні спостереження за станом атмосфери з 1890 р. та до кінця австрійської доби. Підсумки отриманих результатів зводили в єдину систему, аналізували, подавали в загальноєвропейську метеорологічну службу та друкували в наукових збірниках. Також складали і місцеві прогнози погоди. Казимир Шульц був автором праць по метеорології Карпат, боротьбі з градом та описах кліматичних зон [14, с. 21].

З ініціативи комісії сільського господарства Галицький сейм у січні 1886 р. ухвалив рішення про видання «Щорічника Крайової вищої рільничої школи в Дублянах» з метою покращення можливостей оприлюднення результатів наукових досліджень дублінських професорів [19]. Тогочасна аграрна громадськість Галичини не усвідомлювала, що без потужного наукового підґрунтя неможливо збудувати повноцінне високопродуктивне сільськогосподарське виробництво. Саме тому до друку рекомендували лише ті теоретичні і експериментальні доробки, які могли зацікавити сільських господарів.

У 1888 р. вийшов перший том «Щорічника Крайової вищої рільничої школи в Дублянах», який висвітлював історію навчально-наукового осередку, в

1889 р. другий, який містив п'ять наукових праць сільськогосподарської тематики. Але, як виявилось, збірники не мали попиту у господарів, тому їхнє щорічне видавництво стало неефективним. Наступні видання виходили з інтервалом п'ять (1894 р.) та десять років (1904 р.) [14, с. 42–43].

Участь у сільськогосподарських виставках була одним із способів популяризації наукових досягнень дублінських вчених. Саме так широкі кола громадськості мали можливість дізнатися й порівняти різні методи ведення господарства, ознайомитися з результатами наукових студій, проведених у лабораторіях та дослідних полях школи, новими сільськогосподарськими знаряддями і машинами, врожаями полів.

З 1895 р. розпочали наукову діяльність дві нові інституції: ботанічно-рільнича станція, яку у 1897 р. перенесли до Львова, та хімічно-рільнича станція. Перше дослідне поле було закладено 1886 р., а в 1891 р. на ньому організували вегетаційну альтану для досліджень із вирощування картоплі. Суттєве розширення науково-дослідних полів відбулося в 1894 та 1902 рр.

З нагоди 40-річчя від дня заснування школи було підготовлено рукопис, а у 1897 р. видано працю під назвою «Дубляни (Школи і крайові заклади в Дублянах)». Важливе значення надрукованого твору для тих, хто працює в галузі розвитку сільськогосподарської науки та шкільництва. Тут описано станом на кінець XIX ст. структуру школи, навчальні плани всіх предметів, які тоді викладали, список і короткі наукові біографії професорсько-викладацького складу, правила внутрішнього розпорядку, навчальні та наукові засоби, відомості про громадську діяльність і фінанси школи, розміри заробітної плати і стипендій, якісний та кількісний склад студентів і багато іншої важливої та цікавої інформації.

У листопаді 1901 р. Вищій рільничій школі присвоєно статус академії. Який в свою чергу сприяв не лише підвищенню престижу школи, а й ставив перед нею нові завдання: розширити і поглибити наукові дослідження, підвищити якість викладання, збільшити кількість студентів. Окрім лекцій, практичних і лабораторних занять, навчальний план передбачав організацію

практик, які проводилися на дублінському фільварку. Створювалися екскурсійні групи для ознайомлення з організацією ведення господарства в інших регіонах або за кордоном.

У 90-х роках XIX ст. було закладено ботанічний сад, де також розвивалася дослідницька та наукова діяльність. У 1902 р. професор біології Мар'ян Раціборський видав книжку «Про завдання сучасних ботанічних садів і про сад у Дублянах». Деякі його статті свідчать про нові відкриття в галузі біології. Ботанік Ігнат Шишилович свої наукові студії присвятив освоєнню буковинських полонин, розвитку садівництва в краї та іншим проблемам.

Фінансове становище школи завжди було досить непевним, не обходилася без перевищення витрат над прибутками. Додаткові кошти надходили за рахунок діяльності навчального господарства, виконання проектних завдань із меліорації земельних угідь на замовлення окремих землевласників, проведення робіт з аналізу ґрунтів і визначення якості насіння в лабораторіях інституту, значних додаткових субсидій від Галицького уряду та господарського товариства, меценатських пожертвувань тощо [14].

До 90-х рр. XIX ст. агрохімічна лабораторія призначалася лише для наукових досліджень професорів. Заняття зі студентами у лабораторії проводили з 1896 р.: визначення кількості азоту в органічних, мінеральних добривах і в ґрунті та вмісту білка у травах; кількісні дослідження наявності вапна в ґрунті, воді та вапняку; хімічний аналіз мінеральних добрив і механічний аналіз ґрунтів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. розвиток технічної думки дав змогу впроваджувати елементарну механізацію сільськогосподарського виробництва. Що у 1903 р. сприяло відкриттю кафедри сільської інженерії.

В лабораторіях, перед Першою світовою війною, досліджували наявність гумусу в ґрунтах і торфах, вивчали адсорбційні властивості ґрунтів, розглядати нітрифікацію, денітрифікацію, розклад сечовини, асиміляцію вільного азоту, а також вміст сухої речовини в буряках, крохмалю в картоплі тощо. Наукові студії із впливу органічних сполук на поглинання азоту, способів висівання

трав на торфах виконували як у лабораторних умовах, так і на дослідних полях. В лабораторії хліборобства досліджували зібраний на полях матеріал, також був музей рослин та насіння.

На початку ХХ ст. було створено кафедру рільництва та рослинництва. У навчальних лабораторіях студенти вивчали насіння сільськогосподарських рослин і бур'янів, знайомилися з біометричними методами досліджень, опрацьовували результати польових дослідів, були підмогою для викладачів під час наукових студій. Своє дослідне поле (5 га) використовували для проведення наукових досліджень і навчальних занять. Вивчали дію мінеральних і органічних добрив, зокрема порівняльний вплив мінеральних і зелених добрив за умов трипільної системи землеробства, а також на окремі сільськогосподарські культури – зернові, бобові, картоплю та інші. Дослідне поле мало колекцію найважливіших сортів місцевих і оригінальних сільськогосподарських рослин. Окрім цього, надавалася практична допомога господарствам.

У 1913 р. засновано зоотехнічний інститут та утворено лісовий факультет. Спільні аудиторії та лабораторії, об'єднане керівництво навчальним закладом, широка наукова база могли б сприяти підвищенню професійного рівня спеціалістів і ґрунтовнішим науковим розробкам. Однак у 1914 р. несподівано, за ухвалою австрійського уряду, Академія рільництва в Дублянках втратила статус високого закладу і перейшла до розряду середніх шкіл [24].

Зважаючи на те, що Академія рільництва досягнула значних наукових висот у своїй діяльності, її випускники користувалися незаперечним авторитетом серед широкого загалу краю, а результати наукових досліджень були відомі не лише в Європі, суспільство вважало недоцільним позбавляти Галицький край вищого сільськогосподарського навчального закладу. Початок Першої світової війни зняв усі проблеми, пов'язані з діяльністю академії: ухвали уряду про перетворення її на середню сільськогосподарську школу залишилися тільки на папері.

Отже, це свідчить про те, що в Дублянах до Першої світової війни був закладений міцний фундамент для виникнення та подальшого розвитку сільськогосподарської освіти, науки та галузевої дослідної справи. Саме досягнення Вищої рільничої школи (академії) в Дублянах зробили помітний внесок в утвердження та популяризацію агрономічних знань і сприяли визнанню їхньої необхідності суспільною свідомістю.

Список використаної літератури

1. *Аграрна наука і освіта Галичини XVIII – поч. XX ст. : (іст. аспект) / за ред. В. В. Снітинського. – Львів, 2010. – 297 с.*

2. *Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : орг. аспект / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 68).*

3. *Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства / М. П. Герасименко. – К. : АН УРСР, 1959. – 304 с.*

4. *Глоба О. Ф. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Ольга Федорівна Глоба. – К., 2004. – 22 с.*

5. *Гнатишин Г. Б. З історії дослідження ґрунтів Західної України / Г. Б. Гнатишин // Агрохімія і ґрунтознавство : міжвід. темат. наук. зб. – Х., 2002. – Вип.2. – С. 37–39.*

6. *Демуз І. О. Сільськогосподарські товариства України другої половини XIX – початку XX ст. : досвід історіогр. напрацювань сучасної вітчизняної науки / І. О. Демуз // Сіверянський літопис. – 2013. – № 1 (109). – С. 76–82.*

7. *Дяченко П. П. Сільськогосподарське шкільництво в Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) / П. П. Дяченко // Аграрна наука і освіта Галичини XVIII – XX ст. : (іст. аспект) / за ред. В. В. Снітинського. – Львів, 2010. – С. 24–32.*

8. *Завальнюк О. О. Формування мережі та діяльність сільськогосподарських дослідних установ на Київщині (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Олена Олексіївна Завальнюк ; УААН. Центр. Наук. с.-г. б-ка, Центр історії аграр. науки. – К., 2003. – 22 с.*

9. *Коваленко С. Розвиток мережі сільськогосподарських дослідних установ у Північній Америці та країнах Західної Європи (друга половина XIX – початок*

XX століття / С. Коваленко // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2005. – Вип. 22. – С. 103–115.

10. *Коломієць С. С.* Витоки аграрної освіти та науки в Україні / С. С. Коломієць, Т. В. Зволінська // Вісн. аграр. історії. – К., 2012. – № 3. – С. 208–219.

11. *Корзун О. В.* Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Олена Вікторівна Корзун ; НААН України, Держ. наук. с.-г. б-ка. – К., 2010. – 21 с.

12. *Костюк М. В.* Становлення та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів та дослідної справи Черкащини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Майя Володимирівна Костюк ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 20 с.

13. *Лопушняк В.* Становлення наукових студій в Дублянах (за фондами рідкісних видань ЛНАУ XIX – на початку XX ст.) / В. Лопушняк, Ю. Токарський // Аграрна наука і освіта Галичини XVIII – поч. XX ст. (історичний аспект) / за ред. В. В. Снітинського. – Львів. – 2010. – С. 8–24.

14. *Львівський національний аграрний університет* [електронний ресурс] / [В. В. Снітинський, В. М. Боярчук, В. І. Лопушняк, С. М. Онисько, Т. З. Мандюк,] ; голова ред. кол. В. В. Снітинський. – К. ; Львів : Логос Україна. – 2011. – Режим доступу: <http://www.logos.biz.ua/proj/lnau/online/>

15. *Михайлюк О. І.* Формування мережі і розвиток сільськогосподарських освітніх закладів Полтавщини в XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здоб. наук ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Олена Ігорівна Михайлюк ; Центр. наук. с.-г. б-ка УААН. – К., 2001. – 18 с.

16. *Павликівський Ю.* На передодні відбудови нашого економічного життя / Ю. Павликівський // Господарський часопис. – 1920. – № 3. – С. 35–37.

17. *Павликівський Ю.* Земельна справа у Східній Галичині : короткий іст.-екон. огляд земел. питання та сучасний його стан / Ю. Павликівський. – Львів : НТШ, 1922.

18. *Пинда Л. А.* Розвиток аграрної освіти Галичини другої половини XIX – перших десятиліть XX ст. як основа європейського шляху реформування вищої аграрної школи / Л. А. Пинда // Наука і методика : зб. наук. пр. / [редкол. : А. Ф. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Аграр. освіта, 2006. – С. 130–132.

19. *Пинда Л. А.* Періодичні сільськогосподарські видання Східної Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / Л. А. Пинда // Аграрна наука

і освіта Галичини XVIII – поч. XX ст. : (іст. аспект) / за ред. В. В. Снітинського. – Львів, 2010. – С. 66–81.

20. *Рибченко Д. В.* Становлення сільськогосподарської освіти в контексті всесвітньої історії [Електронний ресурс] / Д. В. Рибченко // Історія науки і біографістика. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журналу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2006-1/06rdvkv.html>.

21. *Сайко О. В.* Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці XIX – початку XX ст. : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / О. В. Сайко ; Ін-т землеробства УААН. – К., 2000. – С. 7–8.

22. *Сливка Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії 1932–1939 рр. / Ю. Сливка. – К., 1985. – 271 с.

23. *Соколович-Алтуніна Ю. О.* Роль Дублянської рільничої школи у розвитку аграрної освіти в Україні та Польщі / Ю. О. Соколович-Алтуніна // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – № 5. – С. 116–122.

24. *Токарський Ю.* Дубляни : історія аграрних студій (1856–1946) / Ю. Токарський ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1996. – 384 с.

25. *Токарський Ю. П.* Видавнича діяльність навчально-наукових установ у Дублянах 1856–1946 рр. / Ю. П. Токарський // Аграрна наука і освіта Галичини XVIII – поч. XX ст. (історичний аспект) / за ред. В. В. Снітинського. – Львів, 2010. – С. 33–46.

26. *Філіповський О.* Сільськогосподарська дослідна справа : підруч. для вищих шк. / О. Філіповський. – К. : Книгоспілка, 1928. – 186 с.

27. *Чайка Н. Г.* Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Наталія Григорівна Чайка ; УААН. Держ. наук. с.-г. б-ка. – К., 2005. – 22 с.